

مقایسه تطبیقی نقش تهران بر تحولات سازمان فضایی شهر های لواسان و

شریف آباد از دهه ۱۳۵۰ تاکنون

مصطفی مومنی^۱

محمد تقی رضویان^۱

حبیب الله مهدوی وفا^۲ (مسئول مکاتبات)

h_mahdavi86@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۸۶/۸/۱۵

تاریخ دریافت: ۸۵/۹/۱۲

چکیده

پدیده نخست شهری در کشورهای در حال توسعه از ماهیتی سلطه آمیز برخوردار بوده و در اغلب موارد با تأثیرات شدید محیط طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و کالبدی بر واحدهای فضایی پیرامونی خود همراه است. تهران نیز به عنوان یکی از این کلان شهرها برای رشد و توسعه، نه تنها در مقیاس ملی، بلکه در مقیاس منطقه ای به منابع طبیعی و انسانی آن ها به نحوی ناپایدار و سلطه آمیز دست اندازی می کند و موجبات تحول اقتصادی، اجتماعی و سازمان فضایی مناطق پیرامونی را فراهم می آورد. لذا روابط و مناسبات حاکم بین کلان شهر تهران و مناطق پیرامونی از ماهیتی نابرابر و سلطه آمیز برخوردار است. این تحولات در سازمان فضایی، در زمینه مرتبه و اندازه سکونت گاه ها، شهری شدن چشم انداز روستایی، تغییر در اقتصاد پایه، تغییر کاربری اراضی، تغییر در ترکیب جمعیت و فعالیت از مهم ترین آن ها بوده است که در نتیجه دگرگونی ساختار اجتماعی- اقتصادی و کالبدی فضاهای پیرامونی به ویژه لواسان و شریف آباد را فراهم ساخته است. این مقاله در دو سطح کلان به تحلیل ماهیت اقتصاد مسلط سیاسی حاکم بر ایران و بازتاب فضایی آن در تهران و پیرامون در دوره های مختلف به ویژه از دهه ۱۳۵۰ اشاره دارد و در سطح خرد به تحلیل و مقایسه تطبیقی تحولات سازمان فضایی شهر لواسان و شریف آباد در رابطه با تهران می پردازد.

واژه های کلیدی: اقتصاد سیاسی فضا، سازمان فضایی، کلان شهر تهران، مناطق پیرامونی

۱- استاد گروه جغرافیا دانشگاه شهید بهشتی

۲- دانشجوی دوره دکتری گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشکده علوم زمین، دانشگاه بهشتی

مقدمه

روابط و مناسبات میان کلان شهرها و نواحی پیرامونی آن ها تحت تأثیر عوامل محیطی، اقتصادی و اجتماعی می باشد. به طوری که در فرایند تحول سازمان یابی فضایی سکونت گاه ها، عوامل یا نیروهای درونی و بیرونی کل شهر و پیرامون متقابلاً بر یکدیگر تأثیر می گذارند و متناسب با چگونگی شرایط محیط طبیعی و نظام اجتماعی- اقتصادی کل شهر و پیرامون، اشکال متفاوتی از سازمان فضایی در نواحی پیرامون کلان شهرها به وجود می آید. روابط و مناسبات کلان شهر تهران با پیرامون متأثر از ساخت کلان اقتصادی- اجتماعی حاکم می باشد و در سطح کلان به تحلیل ساختار اقتصادی- اجتماعی کلان و در سطح خرد به تحلیل فضایی تأثیر گذاری نقش تهران بر مناطق پیرامونی بویژه لواسان و شریف آباد پرداخته شود.

مواد و روش ها

نواحی پیرامونی کلان شهرها تبلور سازمان فضایی با پیوندهای طبیعی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی در بستر محیط جغرافیایی نسبت به یکدیگر و محیط طبیعی و فعالیت اجتماعی، اقتصادی در چار چوب روابط متقابل پویای انسان و محیط در درون نظام اجتماعی - اقتصادی مسلط زمان شکل می یابد. متناسب با چگونگی شرایط محیط طبیعی و نظام اجتماعی- اقتصادی کل شهر و پیرامون، اشکال متفاوتی از سازمان فضایی در نواحی پیرامون کلان شهرها به وجود می آید. به عبارت دیگر در فرایند تحول سازمان یابی فضایی سکونت گاه ها، عوامل یا نیروهای درونی و بیرونی کل شهر و پیرامون متقابلاً بر یکدیگر تأثیر می گذارند.

افزایش تعداد کلان شهرها، نمودی از تمرکز فوق العاده جمعیت در فضاهای معین در کشورهای در حال توسعه است که عموماً به رقابت های نابرابر اقتصادی در فضا نسبت داده شده است. به عبارت دیگر وجود فضاهای تجهیز شده در نقاطی معدود و به طور عمده در مراکز پایتختی این کشورها، گرایش به تمرکز سرمایه، فعالیت و جمعیت را در قطب های معینی تشدید کرده است. از پیامدهای چنین فرآیندی پیدایش پدیده

«نخست شهری» در بسیاری از کشورهای در حال توسعه است (۲۰۱).

بنابراین پدیده نخست شهری در کشورهای در حال توسعه ماهیتی سلطه آمیز داشته و در اغلب موارد با تأثیرات شدید محیط طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و کالبدی بر واحدهای فضایی پیرامونی خود همراه است. تهران به عنوان یکی از این کلان شهرها برای رشد و توسعه، نه تنها در مقیاس ملی، بلکه در مقیاس منطقه ای نیز از طریق ادغام و تجمیع روستاها، به منابع طبیعی و انسانی آن ها به نحوی ناپایدار و سلطه آمیز دست اندازی می کند و موجبات تحول اقتصادی، اجتماعی و سازمان فضایی مناطق پیرامونی را فراهم می آورد. به این ترتیب، روابط و مناسبات حاکم بین کلان شهر تهران و مناطق پیرامونی از ماهیتی نابرابر و سلطه آمیز دارد. این تحولات در سازمان فضایی در زمینه دگرگونی در ساختار زراعی - روستایی، شهری شدن چشم انداز روستایی، تغییر در اقتصاد پایه، تغییر کاربری اراضی، تغییر در ترکیب جمعیت و فعالیت از مهم ترین آن ها بوده است که در نتیجه دگرگونی در ساختار اجتماعی - اقتصادی و کالبدی فضاهای پیرامونی را فراهم ساخته است.

در چند دهه اخیر، تأکید اساسی دانش جغرافیا به طور کلی از «تأثیر تعیین کننده» عوامل محیط طبیعی، به بررسی روابط مبتنی بر کنش متقابل میان نیروهای محیطی و اشکال گوناگون بهره برداری انسان و روندهای حاصل، معطوف شده است. در این رهگذر، گذشته از توجه به چرایی پدیده ها و تحلیل پیوندهای متقابل و روابط علت و معلولی، از نظر روش شناسی نیز تغییراتی در نگرش عمومی این دانش پدید آمده است. این جهت گیری تازه باعث شده است که جغرافیدانان بیشتر به بررسی عوامل جغرافیایی در مفهوم وسیع و عام خود توجه کنند و در کنار عوامل و روندهای محیطی و محیط شناختی به روابط و روندهای اجتماعی- اقتصادی و تصمیم گیرهای سیاسی نیز پرداخته شود (۳).

در این روند، «درجغرافیای شهری به شهرها با نگرش کل گرایانه سیستمی و همچنین روش اصالت اجزاء برای

رانت درآمدی است که بدون تلاش به دست می آید و در برابر مفاهیمی چون مزد و سود به کار می رود که نتیجه تلاش و فعالیت اقتصادی است» (۶).

مفهوم دولت رانتی (The Rentier State) برای نخستین بار در ویژگی های رفتاری نهاد دولت در کشورهای در حال توسعه مورد استفاده قرار گرفت. حسین مهدوی، برای اولین بار در مقاله ای تحت عنوان «ارزیابی هایی درباره تاریخ اقتصادی خاورمیانه» در سال های اولیه دهه ۱۹۷۰ ارائه نمود. وی در این مقاله دولت رانتی را دولتی معرفی می کند که: «مهم ترین منبع تامین مالی در نظام اقتصادی را در اختیار دارد. وی بر این باور بود که چنین دولت هایی به واسطه اتکا به درآمدهای باد آورده یک الگوی رفتاری ویژه ای پیدا می کند که با دو مشخصه قابل توصیف است. مشخصه اول افق دید کوتاه مدت سیاست گزاران و مشخصه دوم سیاست گذاری ناسنجیده آن ها است و این دو ویژگی مانع بروز خصلت توسعه ای برای تصمیم گیری ها و تخصیص منابع از سوی دولت می شود» (۷). به طور کلی حسین مهدوی معتقد است، دولت رانتی، دولتی است که دریافت کننده رانت های قابل توجه ناشی از انحصار خارجی است (۸).

همچنین از نظر «ببلاوی» اگر دولتی حداقل ۴۲ درصد یا بیشتر از کل درآمدهای خود را از منبع رانت تأمین کنند، چنین دولتی را می توان «دولت رانتی» نامید. در ضمن اصطلاح «دولت رانتی»، (The Rentier State): «به دولت های کشورهای صادرکننده نفت در خاورمیانه که از بهره ی تفریقی (تفاضلی) و انحصاری سود می برند و از بازدهی و راندمان بیشتر زمین های نفت خیز خاورمیانه و تلاش شرکت های نفتی در ثابت نگه داشتن قیمت نشأت می گیرد، اطلاق می شود» وی اصطلاح دولت رانتی را مطرح می نماید و ادعان می دارد که «منشاء این رانتها خارج از کشوری باشد و دولت به طور مستقیم دریافت کننده این منابع است. در حالی که مقدار اندکی بر روی این رانتها حاصله فعالیت تولیدی صورت می گیرد. در این میان مهم ترین موضوع مورد بحث نحوه توزیع و یا بکار گیری آن است» (۹). همچنین «اقتصاد

شناخت ماهیت کل واحد شهر، اجزاء و عناصر هم پیوند و کارکردهای آن و تشخیص مرزهای شهر و جایگاه آن در منظومه شهری ناحیه و روابط شهر و روستا، نگرسته می شود. شهرها در صورت بندی اجتماعی-اقتصادی، شکل و مضمون و در نتیجه ماهیت خاص خود را می یابند، یعنی وحدت شکلی-مضمونی متناسب با نظام دوران ساز دارند. جغرافیای شهری در تلاش برای شناخت شهر از تحلیل های تکوینی، ساختاری و کارکردی کمک می گیرد تا بتواند شناختی از عوامل و مقتضیات طبیعی، توان های موقعیتی و وضعیت اجتماعی-اقتصادی موثر بر پیدایی، شکل یابی، سازمان فضایی شهر، جمعیت و کارکردهای گوناگون درونی و برونی و بالاخره درک قانونمندی های جایگاه شهر در ناحیه، نوع ارتباطها و تغییر و تحول شهر و نظایر آن ها به دست دهد» (۴).

با توجه به این که هدف اصلی تحقیق حاضر تبیین نقش کلان شهر تهران در تحولات سازمان فضایی لواسان و شریف آباد از دهه ۱۳۵۰ تاکنون می باشد. لذا در این پژوهش تحولات عناصر سازمان فضایی دو واحد سکونت گاهی شهری کوچک پیرامون کلان شهر تهران (شهر لواسان و شهر شریف آباد) در رابطه با تهران به عنوان واحد تحلیل مورد نظر می باشد. جامعه آماری این پژوهش خانوارهای شهر لواسان و شریف آباد می باشند. شهر لواسان در سال ۱۳۸۴ دارای ۶۰۳۲ خانوار و شریف آباد دارای ۱۹۴۰ خانوار بوده است. لذا حجم نمونه به دست آمده برای شهر لواسان ۳۱۱ خانوار و برای شریف آباد ۱۹۹ خانوار می باشد.

بحث

- تحلیل در سطح کلان

واژه «رانت»، (Rent) به درآمدهای اطلاق می شود که: «از خارج به داخل کشور جریان می یابند، بدون آن که برای آن ها هیچگونه سرمایه گذاری اجتماعی و یا فعالیت کارایی متقابلاً صورت گرفته است» (۵). به طور کلی زمانی که از رانت سخن می رود منظور؛ «درآمدی است که از مواهب طبیعی عاید می گردد». بدین ترتیب می توان دریافت که

بروز انواع تعارضها است که در تمامی عرصه‌های حیات تهران به چشم می‌خورد، شهری که ابعاد تغییر آن غیر قابل کنترل می‌نماید» (۱۱).

در این دوره جدا سازی سکونتگاه‌های حومه از یکدیگر، از جداسازی جغرافیایی طبقات اجتماعی بر اساس شکاف فزاینده شمال - جنوب، از نظر مکانی نیز سامان دهی می‌شد و در واقع «این ویژگی ساختاری تاحدی ریشه در نخستین دگرگونی بافت شهری داشت و در مراحل بعدی ارتقا یافته و اینک در تهران شاهد یک شیب اجتماعی درمقیاس کلان بر روی زمین هستیم» (۱۲). لذا در این دوره توسعه شهرها مستقل از مازاد اقتصاد روستایی شکل می‌یابد و اتکا به درآمدهای حاصل از صادرات نفت باعث گردید که جمعیت بیشتری نسبت به دوره قبل جذب تهران گردد. در این دوره تحولات اقتصادی با برنامه‌های سوم و چهارم و پنجم عمرانی همچنان حیات اقتصادی شهر را دگرگون ساخت.

به این ترتیب این درآمدهای اضافی ناشی از فروش نفت بر پیکر وابسته اقتصاد کشور تزریق شد و در این میان توجه بسیار ویژه‌ای بر توسعه شهر تهران می‌شود تا حدی که بخش جداگانه برای آن در برنامه عمرانی پنجم پیش بینی می‌گردد و دلارهای نفتی درعمران و توسعه تهران بکار می‌رود. این در حالی است که وجود امکانات و تسهیلات در شمال شهر نسبت به جنوب شهر با توجه به این که تراکم جمعیت در جنوب شهر و مرکز شهر زیاد است، بسیار تفاوت تبعیض آمیزی می‌باشد. به طوری که در شهر تهران از شمال به جنوب به ترتیب با طبقه اجتماعی پردرآمد، در منطقه مرکزی شهر با طبقه اجتماعی متوسط و در جنوب با طبقه فقیر مواجه هستیم، علاوه بر این «در سال‌های ۵۶-۱۳۵۱ درآمد سرانه مردم ایران ۴۳۹ دلار و درآمد سرانه مردم تهران ۱۰۷۵ دلار یعنی تقریباً ۲/۴ برابر بیشتر از درآمد سرانه ملی است و همراه با این افزایش نقش دولت در اقتصاد کشور فزونی می‌یابد» (۱۳).

در طول دهه ۱۳۵۰ شهر تهران از حالت یک پایتخت معمولی آسیایی، به یک شهر مهم بین‌المللی از نظر سیاسی و

رانتی»، (The Rentier Economic) اقتصادی است که: «اساساً توسط هزینه‌های دولت حمایت و تغذیه می‌شود و این در حالی است که دولت خودش از رانتی (درآمد نفت) که از خارج سرچشمه می‌گیرد، حمایت می‌شود» (۱۰).

مسائل شهرها و پیرامون آن‌ها را می‌توان بازتاب فضایی ویژگی‌های کلان جامعه برشمرد. در این میان دیدگاه اقتصاد سیاسی فضا کمتر به راه حل‌ها و شیوه‌های ساماندهی مجموعه‌های سکونتی پرداخته، بلکه راه حل را در گروه تغییرات اساسی و بنیادین در نظام اجتماعی- سیاسی و اقتصادی دیده و تغییرات ساختاری سرمایه داری وابسته در جهان توسعه نیافته را پیش شرط اساسی حل مسائل شهری می‌داند. با توجه به این که دیدگاه اقتصاد سیاسی فضا به تحلیل ویژگی‌های ساختارهای نظام‌های اقتصادی- اجتماعی می‌پردازد، لذا به بررسی ویژگی‌های نظام اجتماعی- اقتصادی حاکم بر ایران در دوره پهلوی دوم و دوره انقلاب اسلامی از ۱۳۵۷ تاکنون پرداخته و به تحلیل بازتاب فضایی- مکانی تهران و پیرامون که متأثر از تحولات اجتماعی- اقتصادی حاکم می‌باشد، اشاره می‌شود.

تأثیر تحولات اقتصادی- اجتماعی بر توسعه

کالبدی- فضایی در دوره پهلوی دوم

با انجام اصلاحات ارضی در سال ۱۳۴۱ و دگرگونی مناسبات سنتی شهر و روستا، هجوم انبوه مهاجران روستایی به شهرها، افزایش سریع در آمد نفت، رشد وسیع نیازهای خدماتی، توسعه زیر ساخت‌های اقتصادی و ارتباطی، افزایش وسیع صنایع اساسی و مونتاز و به دنبال این‌ها رشد وسیع دستگاه اداری و دولتی، باعث شد که نقش و کارکردهای شهر تهران به عنوان پایتخت و مرکز این تحولات جدید به نحو بی سابقه‌ای گسترده تر و پیچیده تر شود و به عبارتی «در این دوره شهر تهران به بزرگترین بازار جذب جمعیت، سرمایه، کار، درآمد و خدمات تبدیل شد و درون مایه غالب تاریخ معاصر تهران همان تغییر بنیادی و همه جانبه است که در گذر از شکل بندی سرمایه داری را حکایت می‌کند. پیامد این گذار

هدف بهبود اقتصادی و مشارکت مردمی را مطرح کرد. به طوری که نظام «برنامه‌های و توسعه‌گرا» در برنامه سوم برای نخستین بار، اهداف فرابخشی را در نظر گرفته بود. ولی با توجه به افزایش مجدد قیمت نفت در سال‌های اخیر، آفت وابستگی اقتصاد کشور به درآمد نفت هنوز مشهود است.

دوره چهارم، در برنامه چهارم توسعه نیز در آمد ارزی حاصل از فروش نفت از اهمیت خاصی برخوردار است به طوری که «برای سال‌های این برنامه پیش بینی عواید حاصل از فروش نفت در کل مبلغی بالغ بر ۷۵۶۳۳ میلیون دلار در نظر گرفته شده است (۱۶).

این در حالی است که سهم درآمد نفتی در بودجه کشور همچنان از سهم بالایی برخوردار است، به طوری که در بودجه سال ۱۳۸۵ سهم در آمد نفتی حدود ۵۸/۳ درصد کل در آمد می باشد (۱۷). به این ترتیب در مجموع در هر چهار دوره مذکور سهم عایدات نفتی در درآمد ملی بسیار چشمگیر بوده است.

- تحلیل در سطح خرد

نتایج سطح خرد این پژوهش نشان می دهد که نقش تهران برواحد های سکونتگاهی لواسان و شریف آباد با توجه به شاخص های ارایه شده مهم ترین تأثیر را بر ساختار جمعیتی از جمله میزان رشد، مهاجر پذیری و مهاجر فرستی و... ، اقتصادی از جمله بورس بازی زمین، ترکیب شغلی، میزان درآمد، مکان شغلی و... و کالبدی از جمله رشد و توسعه کالبدی، مسکن و... آن ها داشته است.

نقش تهران در مهاجر پذیری جمعیت شهر لواسان و شریف آباد

همان طوری که نرخ رشد جمعیت شهر لواسان و شریف آباد در طی دوره ۸۴-۱۳۷۵ نشان می دهد حاکی از مهاجر پذیر بودن آن ها می باشد. ولیکن منشأ مهاجران به این دو شهر متفاوت است، به طوری که:

اقتصادی (متحد غرب و منابع سرشار نفت) تبدیل شد. در این شرایط حکومت پهلوی دوم شهر تهران را به عنوان کانون و نماد سیاسی خود مورد مداخله مستقیم قرار داد، به طوری که «شهر تهران در دهه ۱۳۵۰ به مظهر تمامی تضادهای سیاسی، اجتماعی و کالبدی - فضایی تبدیل گردید و در این هنگام، الگوی تمام عیار ساختاری دوگانه شد و توسعه شهری در این چارچوب بسیار دوگانه شمال و جنوب شهر را رو در روی هم قرار داد و تقابل‌های اجتماعی روز افزونی پدید آورد» (۱۴).

ساخت و کارکردهای نظام اجتماعی - اقتصادی در بعد

از انقلاب اسلامی

دوران بعد از انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ را از لحاظ اجتماعی - اقتصادی می‌توان به چهار دوره مشخص زیر تقسیم نمود:

دوره اول، در فاصله سال های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۷ که کشور با شرایط خاص پدید آمده بعد از انقلاب اسلامی و با دگرگونی در نظام اجتماعی و اقتصادی حاکم روبرو شد. به طوری که در این شرایط با عدم اجرای برنامه اول توسعه (بعد از انقلاب اسلامی) در این مقطع ابعاد مداخله دولت در همه عرصه‌ها قابل ملاحظه بوده است. به این ترتیب دولت در عرصه‌های مختلف اقتصادی - اجتماعی عهده دار بسیاری از مسئولیت ها شد و اقدامات متعددی از سوی دولت صورت گرفت.

دوره دوم، یعنی از سال ۱۳۶۷ به بعد که سال های بازسازی اقتصادی و ترمیم خرابی‌های ناشی از جنگ و پویایی در عرصه روابط بین‌المللی و سیاست «تعدیل اقتصادی» بوده است که «در میانه راه با پدیدار شدن تورمی با بیش از ۵۰ درصد در سال ۱۳۷۴ و بحران بازپرداخت اصل و بهره بدهی‌های خارجی کشور که بالغ بر سی میلیارد دلار می‌شد، در سیاست‌های تعدیل اقتصادی تجدید نظر شد. از جمله روند خصوصی سازی کند گردیده و موجب تبدیل مجدد سیاست تعدیل به سیاست تثبیت شد» (۱۵).

دوره سوم، از سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۳ که روند خصوصی سازی شکل گرفت و دولت اصلاحات طرح «سامان دهی اقتصادی» با

شریف آباد و دیگری پذیرش جمعیت با منشأ شهری (گروه اجتماعی با درآمد بالای شهر تهران) به لواسان.

سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه منطقه ای و شهری در لواسان و شریف آباد

به طور کلی می توان برنامه‌های توسعه منطقه ای و شهری پیرامون کلان شهر تهران را ناشی از اثرات تهران دانست که برای برطرف نمودن برخی از نیازهای خود به نواحی پیرامونی منتقل نموده است و یا به عبارت دیگر با تحمیل نقش‌های جدید به این نواحی ساخت و کارکرد آن‌ها را در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی دچار دگر گونی نموده است.

- گروه اول مهاجران، افرادی هستند که در سال ۱۳۷۵ از شهر تهران (۴۸/۴ درصد) به شهر لواسان وارد شده اند که میزان این گروه در سال ۱۳۸۴ به ۵۲/۶ درصد رسیده است. در حالی که در سال ۱۳۷۵ حدود ۱۴/۳ درصد مهاجران به شهر شریف آباد از تهران وارد شده اند که فراوانی این گروه در سال ۱۳۸۴ به ۲۴/۳ درصد رسیده است.

- گروه دوم مهاجران، مربوط به افرادی می‌شود که از سایر نقاط کشور به شهر لواسان وارد شده اند که میزان آن‌ها در سال ۱۳۷۵ حدود ۱۹/۳ درصد است که این میزان در سال ۱۳۸۴ حدود ۲۰/۳ درصد رسیده است. در حالی که مهاجرانی که از سایر نقاط کشور در سال ۱۳۷۵ به شریف آباد وارد شده اند ۶۳/۴ درصد است که فراوانی آن‌ها در سال ۱۳۸۴ حدود ۵۸/۶ درصد را نشان می‌دهد.

به این ترتیب منشأ جمعیت اضافی در این دو شهر پیرامون کلان شهر تهران ناشی از مهاجرت می باشد ولیکن با دو وضعیت متفاوت یکی مهاجرت جمعیت با منشأ روستایی به

جدول ۱- مقایسه اثر گذاری سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه منطقه ای و شهری

در ساخت و کارکرد لواسان و شریف آباد

شرح	لواسان	شریف آباد
توضیح		
طرح‌های منطقه ای	- احداث سد لتیان - سرمایه گذاری های تفریحی	- احداث شهرک های صنعتی (علی آباد ، عباس آباد و خوارزمی) - سرمایه گذاری های صنعتی
طرح‌های توسعه شهری	- طرح شهرک تفریحی فرحناز سابق سال ۱۳۵۴ - شهرک ورجین (اجرا نشده) - شهرک دیپلماتیک (اجرا نشده)	- طرح مجموعه شریف آباد
	طرح جامع شهر لواسان سال ۱۳۷۴	---
	طرح تفصیلی لواسان سال ۱۳۸۲	---
	تبدیل به شهر در سال ۱۳۶۶	تبدیل به شهر در سال ۱۳۷۹
نتایج	تغییر در ساخت و کارکرد اجتماعی ، اقتصادی و کالبدی لواسان	تغییر در ساخت و کارکرد اجتماعی ، اقتصادی و کالبدی لواسان

- نقش تهران در تحولات کارکرد اقتصادی شهر لوسان و شریف آباد

مهم ترین تحولات صورت پذیرفته مرتبط با اثر گذاری کلان شهر تهران بر نواحی پیرامونی به ویژه لوسان و شریف آباد تغییر ساخت و کارکرد آن ها می باشد که از سوی کلان شهر تهران تهران به لوسان و شریف آباد تحمیل شده است و اثر پذیری این نواحی از چند نقشی بودن کلان شهر تهران تحولاتی در کارکرد اقتصادی آن ها به ویژه از دهه ۱۳۵۰ تاکنون پدید آورده است. اعمال سیاست ها و برنامه های توسعه منطقه ای و شهری در نواحی پیرامون از جمله لوسان و شریف آباد موجب دگرگونی در کارکرد اصلی آن ها شده و نقش های جدیدی به آن ها تحمیل گردیده است. به طوری که کارکرد اصلی لوسان که کشاورزی بوده به خدماتی- تفریحی تغییر یافته و کارکرد شریف آباد نیز از کشاورزی به خدماتی- صنعتی تغییر یافته است.

در این میان یکی از مهم ترین عوامل درونی در تحولات کارکردی لوسان علاوه بر شرایط محیطی، بورس بازی زمین و مسکن در این شهر می باشد که زمینه جذب جمعیت شهری با درآمد بالای تهران را فراهم آورده است. همین قیمت بالای زمین و مسکن در لوسان باعث شده که صرفاً گروه های در آمدی بالای شهر تهران بتوانند در این منطقه استقرار یابند و شرایط برای جدایی گزینی فضایی در این شهر پدید آید. در حالی که موضوع در شریف آباد کاملاً متفاوت است، به طوری که ارزانی زمین باعث جذب مهاجران به این شهر شده و محل استقرار گروه های مهاجر روستایی با درآمد کم می باشد که در صنایع پیرامونی اشتغال دارند. مقایسه قیمت زمین و مسکن در لوسان و شریف آباد حاکی از این مسأله است که در سال ۱۳۸۴ قیمت یک مترمربع زمین مسکونی در لوسان به طور متوسط ۶۰ برابر زمین مسکونی در شریف آباد بوده است.

مقایسه گروه های عمده شغلی شهر لوسان و شریف آباد نشان می دهد که در سال ۱۳۷۵ در شهر لوسان تعداد شاغلان در بخش خدمات ۵۸٪، بخش صنعت ۲۷٪ و بخش کشاورزی ۱۵٪ بوده است. در حالی که در شریف آباد در سال ۱۳۷۵

تعداد شاغلان بخش خدمات ۱۷٪، بخش صنعت ۳۸٪ و بخش کشاورزی ۴۵٪ را تشکیل می داده اند. با بررسی های انجام شده در سال ۱۳۸۴ در شهر لوسان تعداد شاغلان در بخش خدمات به ۵۹٪، بخش صنعت به ۲۹٪ و بخش کشاورزی ۱۲٪ رسیده است. در حالی که در سال ۱۳۸۴ در شریف آباد تعداد شاغلان بخش خدمات به ۲۱٪، بخش صنعت به ۵۱٪ و بخش کشاورزی به ۲۸٪ رسیده است.

در خصوص هزینه- درآمد خانوارهای لوسان و شریف آباد نیز بر اساس بررسی های انجام گرفته مشخص شده است که تفاوت بسیار آشکاری میان درآمد خانوارهای لوسان و شریف آباد وجود دارد. در شهر لوسان در سال ۱۳۸۴ حدود ۲۴٪ کمتر از ۲/۰۰۰/۰۰۰ ریال، ۳۰/۸٪، ۲/۰۰۰/۰۰۰ تا ۳/۰۰۰/۰۰۰ ریال، ۲۷/۴٪، ۳/۰۰۰/۰۰۰ تا ۴/۰۰۰/۰۰۰ ریال و ۱۷/۵٪ بیش از ۴/۰۰۰/۰۰۰ ریال درآمد ماهیانه داشته اند. در حالی که در شریف آباد حدود ۳۸/۵٪ کمتر از ۲/۰۰۰/۰۰۰ ریال ۳۳/۲٪، ۲/۰۰۰/۰۰۰ تا ۳/۰۰۰/۰۰۰ ریال ۲۵/۹٪، ۳/۰۰۰/۰۰۰ تا ۴/۰۰۰/۰۰۰ ریال و ۲/۳٪ بیش از ۴/۰۰۰/۰۰۰ ریال درآمد ماهیانه داشته اند. در واقع در شریف آباد گروه های کم درآمد زندگی می کنند و در لوسان گروه های با درآمد بالا و همین تفاوت درآمدی فاصله اجتماعی در این دو سکونت گاه را نشان می دهد.

همان طور که کلان شهر تهران بر منطقه پیرامونی در زمینه جمعیت و اقتصاد اثر گذار بوده است در بعد کالبدی نیز تأثیرات زیادی بر سکونت گاه های پیرامون داشته است. در هر دو شهر لوسان و شریف آباد بافت های جدید مسکونی ایجاد شده است ولیکن هم از ابعاد اجتماعی و هم کالبدی با یکدیگر تفاوت هایی دارند که منشأ این تفاوت ها ناشی از نقش جدیدی است که از سوی کلان شهر تهران به آن ها تحمیل و باعث به وجود آمدن بافت کالبدی جدید شده است. از جمله این که در شهر لوسان بافت جدید طراحی شده برای ایجاد ویلا صورت پذیرفته است که گروه های خاص اجتماعی از شهر تهران که درآمد بالایی دارند، در آن ها زندگی می کنند. در این شهر بافت اجتماعی بر بافت کالبدی تأثیر گذاشته و باعث قطبی

موقعیت ممتازی برخوردار شده و گروه های اجتماعی ثروتمند شهر تهران آن ساکن شده اند و یک جدایی گزینی فضایی در سطح منطقه شهر تهران به وجود آورده اند، حتی در داخل محدوده شهر لواسان نیز این جدایی گزینی فضایی به صورت بافت مسکونی روستایی، بافت مسکونی متوسط شهری و بافت مسکونی ویلایی با درآمد بالا کاملاً محسوس است.

شهر لواسان در طی دوره ۱۳۷۵ تا سال ۱۳۸۴ جمعیت آن از ۱۰۵۸۷ نفر به ۱۶۰۹۰ نفر در سال ۱۳۸۴ رسید. یعنی در طی هفت سال جمعیت آن ۵۵۳۰ نفر افزایش یافته است. در این دوره تعداد واحدهای مسکونی شهر از ۲۵۲۴ واحد به ۳۰۲۳ واحد افزایش یافته، به عبارت دیگر در طی این دوره ۴۹۹ واحد مسکونی در شهر لواسان احداث شده است. در حالی که در طی این دوره تعداد واحدهای مسکونی شهر شریف آباد از ۹۷۲ واحد به ۱۹۴۰ واحد افزایش داشته است که ۵۰۰ واحد مسکونی آن (۵۱/۴ درصد) تنها به شهرک انقلاب تعلق دارد که بعد از سال ۱۳۷۵ احداث شده است.

شهر شریف آباد از چندآبادی منفصل و پراکنده شکل یافته است. به علت احداث شهرک های صنعتی (عباس آباد، علی آباد و خوارزمی) و صنایع نظامی پارچین که در شمال این شهر واقع شده محل اسکان کارگران این صنایع می باشد. شریف آباد در حال حاضر نقش یک شهر خوابگاهی را به عهده دارد، به طوری که در سال های اخیر کار کردن آن از کشاورزی به خدماتی تغییر یافته و ساختار اجتماعی آن نیز دگرگون شده است. شریف آباد علاوه بر ساخت اجتماعی روستایی - عشایری قبلی خود با توجه به ورود مهاجران جدید در آن می توان سه ناحیه مجزا از یکدیگر به شرح زیر اشاره نمود:

- ۱- **بافت شهری (ناحیه ۱)** این ناحیه دارای بافت شهری طراحی شده است که توسط بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان در سال ۱۳۶۵ احداث گردیده است و غالباً ساکنان آن را کارگران صنایع پیرامون شهر شریف آباد تشکیل می دهند.
- ۲- **بافت روستایی (ناحیه ۲)** شامل محله شریف آباد در شمال محور اصلی تهران - گرمسار، محله عباس آباد

شدن شهر وجدایی گزینی فضایی در آن شده است. در واقع در شهر لواسان سه بافت اجتماعی مشخص و مجزا وجود دارد:

- ۱- بافت مسکونی ویلایی با درگروه اجتماعی با درآمد بالا
 - ۲- بافت اجتماعی متوسط شهری
 - ۳- بافت اجتماعی روستایی
- در حالی که در شریف آباد شهرک انقلاب با ۵۰۰ قطعه زمین ۲۰۰ متری مسکونی توسط بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان تهران احداث شده، که کارگران صنایع پیرامونی در آن ساکن هستند.

با توجه به مقایسه تطبیقی تحولات اقتصادی- اجتماعی و کالبدی لواسان و شریف آباد، در رابطه با اثر گذاری تهران؛ تفاوت ها، تضادها و تشابهاتی در سازمان فضایی آن ها مشهود می باشد. همان طور که در شهر تهران با توجه به عوامل ذکر شده در خصوص بروز طبقات اجتماعی و جدایی گزینی فضایی در شمال و جنوب آن رخ داده است. در نواحی پیرامونی کلان شهر تهران هم این دو قطبی شدن و جدایی گزینی فضایی بر اساس عوامل موثر درونی و برونی ارایه شده، در حوضه جغرافیایی جاجرود نیز ظهور یافته است. به طوری که منطقه بالا دست رودخانه جاجرود (شهر لواسان) با سازمان فضایی منحصر فرد (موقعیت و ویژگی های محیط طبیعی مناسب و طبقات اجتماعی با درآمد بالا) و منطقه پایین دست رودخانه (شهر شریف آباد با سازمان فضایی همانند سایر مناطق پیرامونی کلان شهر تهران (باطبقات اجتماعی کم درآمد) پدید آمده است.

تشابهات و تفاوت های بافت طراحی شده جدید در لواسان و شریف آباد

در هر دو شهر لواسان و شریف آباد بافت های جدید مسکونی وجود دارد با این تفاوت که این بافت های جدید مسکونی هم از لحاظ کالبدی و هم از لحاظ اجتماعی تفاوت های آشکاری با یکدیگر دارند. منطقه لواسان علاوه بر این که نسبت به سایر مناطق پیرامونی کلان شهر تهران از

جمعیت با درآمد بالای شهر تهران جهت سکونت در ناحیه بیلاقی لواسان به این شهر هجوم آورده است و بافت اجتماعی شهری خاصی را پدید آورده است. در حالی که در شریف آباد بافت مسکونی جدید مکان استقرار کارگران صنایع پیرامونی است.

در این میان شهر لواسان با توجه به موقعیت خاص جغرافیایی آن و فاصله ۲۵ کیلومتری با مرکز شهرستان شمیرانات (تجریش) و شرایط اقلیمی و طبیعی بسیار مناسب آن باعث جذب مهاجرین با سطح درآمد بالای شهر تهران شده است. به طوری که ایجاد یک بافت مسکونی ویلایی در شهر لواسان باعث پدید آمدن جدایی گزینی اجتماعی در این شهر شده است. این محله در شمال و جنوب ابتدای محور اصلی شهر لواسان با ساختمان های ویلایی و آپارتمان های بسیار مجلل و با سبک های معماری متنوع توانسته است، جدایی گزینی فضایی در شهر لواسان پدید آورد. علاوه بر این در سایر نقاط شهر لواسان از جمله در باغ ها، واحد مسکونی متعددی به صورت پراکنده و با وسعت بالا نیز ساخته شده است. البته لازم به ذکر است که در منطقه بیلاقی لواسان احداث ویلای بیلاقی به علت شرایط مناسب طبیعی در حال گسترش می باشد.

- نتایج

در تحلیل سطح کلان با توجه به ویژگی های نظام اجتماعی- اقتصادی حاکم بر کشور و کلان شهر تهران مشخص گردید که ماهیت آن از سنخ درآمدهای نفتی دولت و اقتصاد رانتی است. لذا مهم ترین عامل توسعه و گسترش تهران و پیرامون، اثر گذاری افزایش درآمد های نفتی کشور به ویژه از دهه ۱۳۵ تاکنون بوده و سیاست ها و برنامه ریزی توسعه شهری و منطقه ای متأثر از این افزایش درآمد می باشد که تاکنون نیز ادامه دارد.

با این ترتیب کارکرد نظام اجتماعی- اقتصادی ایران به صورت تلفیقی و در چارچوب ساخت و کارکرد «اقتصاد و دولت رانتی» است. به طوری که بعد از افزایش روز افزون درآمد به ویژه دهه ۱۳۵۰ که «اقتصاد نفتی» یا اقتصاد رانتی تمامی ابعاد

ضرغام در ابتدای ضلع جنوبی محور اصلی تهران - شریف آباد و رحمت آباد در انتهای ضلع جنوبی محور تهران - گرمسار که دارای بافت روستای می باشند و ساکنان آن بومی های هستند که از گذشته در این مکان استقرار داشته اند.

۳- بافت روستایی عشایری (ناحیه ۳) قشلاق شریف

آباد که غالباً از طایفه هداوند می باشند و در قسمت شمالی شهر شریف آباد استقرار دارند و به کشاورزی و دامداری اشتغال دارند.

براساس مطالعات به عمل آمده در شهر لواسان اثر گذاری شهر تهران و ورود گروه های اجتماعی با درآمد بالا به این شهر در سه دهه اخیر و استقرار آن ها در موقعیت های خاص شهر به ویژه در ناحیه یک شهر لواسان و احداث واحدهای مسکونی ویلایی سازمان فضایی خاصی را در این شهر پدید آورده و جدایی گزینی فضایی اجتماعی حاصل از این نوع استقرار به چشم می خورد. به این ترتیب می توان از سه بافت اجتماعی مشخص که به صورت منفصل در نقاط مختلف شهر لواسان استقرار یافته اند، نام برد:

۱. جامعه شهری با درآمد بالای شهر لواسان که عموماً

زیر محور اصلی شهری تا اطراف سد و در غرب رودخانه افجه مستقرند. این گروه در تهران اشتغال دارند.

۲. جامعه شهری با درآمد متوسط تا کم شهر لواسان،

که شامل اقشار صاحب مشاغل خدماتی ساکن در منطقه با درآمد متوسط تا کم هستند که در گلندوک، جاییچ قسمت هایی از شورکاب و اطراف شبکه ارتباطی اصلی شهر لواسان سکونت دارند.

۳. جامعه روستایی شهر لواسان، متشکل از کشاورزان و

دامداران و افراد با درآمد کم که عمدتاً در شرق رودخانه افجه سکونت دارند.

همان طور که اشاره گردید، شهر لواسان و شریف آباد هر

دو پذیرای مهاجر هستند و روند رشد جمعیت آن ها در دهه های گذشته و به ویژه از دهه ۱۳۶۵ به بعد حاکی از روند رو به رشد جمعیت مهاجر می باشد، با این تفاوت که در شهر لواسان

بخش کشاورزی به ۱۲ درصد کاهش یافته است. در صورتی که در سال ۱۳۸۲ شهر شریف آباد بخش صنعت با ۵۱ درصد افزایش، بخش کشاورزی با ۲۸ درصد کاهش و بخش خدمات نیز ۲۱ درصد سهم اشتغال را داشته اند.

۲- گروه های اجتماعی با درآمد بالا غالباً شهر لوسان را برای سکونت اختیار نموده اند. در صورتی که گروه های با درآمد پایین شریف آباد را برای سکونت انتخاب نموده اند. به طوری که در سال ۱۳۸۴ در شهر لوسان حدود ۲۴/۲ درصد خانوارها دارای درآمد ماهیانه کمتر از ۲/۰۰۰/۰۰۰ ریال، ۳۰/۸ درصد بین ۳/۰۰۰/۰۰۰ - ۲/۰۰۰/۰۰۰ ریال، ۲۷/۴ درصد بین ۴/۰۰۰/۰۰۰ - ۳/۰۰۰/۰۰۰ ریال و ۱۷/۵ درصد بیش از ۵/۰۰۰/۰۰۰ ریال هستند. در حالی که در شهر شریف آباد ۳۸/۵ درصد خانوارها دارای درآمد ماهیانه کمتر از ۲/۰۰۰/۰۰۰ ریال، ۳۳/۲ درصد بین ۳/۰۰۰/۰۰۰ - ۲/۰۰۰/۰۰۰ ریال، ۲۵/۹ درصد بین ۴/۰۰۰/۰۰۰ - ۳/۰۰۰/۰۰۰ ریال و ۲/۳ درصد بیش از ۴/۰۰۰/۰۰۰ ریال می باشند.

۳- در سال ۱۳۸۲ از کل شاغلان لوسان ۴۲/۷ درصد به شهر تهران، ۲۴/۱ درصد به مناطق پیرامونی و ۳۳/۲ درصد در داخل شهر به فعالیت مشغول هستند. در صورتی که از کل شاغلان شریف آباد ۲۶/۴ درصد شهر تهران، ۵۴/۳ درصد به مناطق پیرامونی و ۱۹/۳ درصد در داخل شهر به فعالیت مشغول هستند. این موضوع حاکی از این است که شاغلان لوسان بیشتر از شاغلان شریف آباد برای اشتغال به شهر تهران وابسته اند. زیرا شاغلان شریف آباد غالباً در شهرک های صنعتی پیرامون آن اشتغال دارند.

۴- برای لوسان طرح های متعدد توسعه شهری از جمله طرح تفصیلی «شهرک تفریحی فرحناز» در شهریور ماه ۱۳۵۳، در قبل از انقلاب اسلامی که در این دوره یکی از برادران شاه قسمتهای شرقی شهر فعلی لوسان را برای احداث تفریحگاه تابستانی به خود اختصاص داد و با احداث ساختمانها و امکانات متعدد در ارتفاعات مشرف بر دریاچه سد لتیان منطقه وسیعی را در اختیار گرفت. این موضوع توأم با هجوم سایر افراد سرمایه دار متنفذ به این منطقه بوده و شهر لوسان به عنوان یکی از

اقتصادی و اجتماعی جامعه را تحت تأثیر قرار داد، به نوعی دوگانگی و تضاد در روابط تولیدی و نیروهای مولد جامعه ایجاد کرده، که بازتاب فضایی آن نیز بروز سازمان فضایی متفاوت و متضاد با یکدیگر می باشد. از این رو می توان نظریه «دولت رانتی» و «اقتصاد رانتی» را برای ایران قابل تبیین دانست. سازمان فضایی حاصل از این نظام اجتماعی و اقتصادی تضادهایی را علاوه بر درون شهر تهران که به جدایی گزینی اجتماعی شمال و جنوب منجر شده، در عرصه شهر و پیرامون نیز جدایی گزینی اجتماعی پدیدار گردید.

نوع روابط و مناسبات میان کلان شهر تهران با نواحی پیرامونی باعث تحولات و تغییرات ساختی- کارکردی در آن ها شده، به طوری که سازمان فضایی خاصی را برای هر یک از آن ها پدید آورد است. مهم ترین عوامل موثر در این تحولات عبارتند از: موقعیت مکانی، شبکه های ارتباطی و سیاست های تبدیل روستا به شهر، که منجر به تحولات ساختی- کارکردی این سکونتگاه ها شده است. این نواحی به شدت تحت تأثیر نقش و عملکرد کلان شهر تهران قرار دارند. لذا نتایج حاصله به اختصار به شرح ذیل ارایه می شود:

۱- هر دو شهر لوسان و شریف آباد از لحاظ رشد جمعیت بویژه از دهه ۱۳۵۰ تاکنون دارای نرخ رشدی بالای ۴ درصد بوده اند، به طوری که جمعیت لوسان از ۲۹۷۴ نفر در سال ۱۳۵۵ به ۱۶۰۹۰ نفر در سال ۱۳۸۲ رسیده است و شریف آباد نیز از ۹۱۸ نفر در سال ۱۳۵۵ به ۹۳۲۰ نفر در سال ۱۳۸۲ افزایش داشته است. در این میان با مقایسه توزیع شاغلان در بخش های عمده فعالیت در شهر لوسان و شریف آباد مشخص گردیده که در ساختار اقتصادی آنها از دهه ۱۳۵۰ تا کنون تغییراتی پدید آمده است، به طوری که شهر لوسان در سال ۱۳۷۵ سهم بخش خدمات با ۵۸ درصد، بخش صنعت با ۲۷ درصد و بخش کشاورزی با ۱۵ درصد کل شاغلان را تشکیل می داده اند. در حالی که در شهر شریف آباد در این سال بخش خدمات با ۷ درصد، بخش کشاورزی با ۴۵ درصد و بخش صنعت ۳۸ درصد را تشکیل می داده است. در حالی که در سال ۱۳۸۲ شهر لوسان بخش خدمات آن به ۵۹ درصد افزایش یافته و

۴. مومنی ، مصطفی (۱۳۷۷) ، پایگاه علم جغرافیا، جلد اول، پایگاه جغرافیای شهری در ایران، انتشارات فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ایران.
۵. سلامی، ابراهیمی (۱۳۸۵)، تکرار تجارب در مشابهاست سیاست های اقتصادی دولت نهم و برنامه عمرانی دهه پنجاه، ماهنامه تولیدگرایان، سال اول، شماره سوم شهریور ۱۳۸۵.
۶. مدنی پور، علی (۱۳۸۱)، تهران، ظهور یک کلان شهر، ترجمه حمید زرآوند، انتشارات پردازش و برنامه ریزی شهری تهران
۷. کاستللو، وینسنت فرانسیس (۱۹۷۷) شهر نشینی در خاور میانه ، ترجمه پرویز پیران و عبدالعلی رضایی ، نشر نی ، چاپ سوم ، ۱۳۸۳ ، تهران.
۸. دوکسیادیس، (۱۳۵۲) طرح اجرایی شهر تهران.
۹. اورکاد، برنارد (۱۳۷۵)، شهرسازی و بحران شهری در عهد محمد رضا پهلوی، در مجموعه تهران پایتخت دویست ساله زیر نظر شهاریار عدل و برنارد اورکاد، سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران و انجمن ایران شناسی فرانسه در ایران.
۱۰. رزاقی، ابراهیم (۱۳۷۸)، آشنایی با اقتصاد ایران، نشر نی ، چاپ دوم ، تهران .
۱۱. سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور (۱۳۸۲)، قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۸۲-۱۳۷۸)
۱۲. سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور (۱۳۸۵) ، قانون بودجه کل کشور سال ۱۳۸۵.

مناطق بیلاقی جهت استفاده گروه های اجتماعی با درآمد بالای شهر تهران به ویژه افراد متنفذ درآمد. همچنین طرح جامع شهر لواسان در سال ۱۳۷۵ و طرح تفصیلی آن در سال ۱۳۸۲ تهیه گردید. در طی این دوره ساخت و ساز واحدهای مسکونی ویلایی برای سکونت دائمی و موقت گروه اجتماعی با درآمد بالای شهر تهران در این شهر رونق یافته و بورس بازی زمین و مسکن در آن شکل می گیرد..

- ۵- در شریف آباد قبل از شهر شدن در سال ۱۳۶۵ شهرک انقلاب با ۵۰۰ واحد مسکونی توسط بنیاد مسکن ساخته می شود که مهاجرین جویای کار در شهرک های صنعتی پیرامون نیز در آن سکونت می گزینند.
- ۶- در طرح مجموعه شهری تهران کارکرد اصلی پیش بینی شده برای منطقه لواسان کشاورزی دیده شده است. ولیکن در حال حاضر کارکرد آن بیشتر خدماتی- تفریحی است. همچنین کارکرد اصلی شریف آباد در طرح مجموعه شهری تهران کشاورزی تعریف شده است، در حالی که با توجه به احداث شهرک های صنعتی پیرامون آن و شهر شدن شریف آباد کارکرد آن به خدماتی - صنعتی تغییر یافته است.

منابع

1. Clark, D (1996), urban word/globalcity, by Routlige.
 2. Potter, R (1998). The city in the development world, Longman, U.K.
۳. سعیدی، عباس (۱۳۷۷)، مبانی جغرافیای روستایی، انتشارات سمت، چاپ اول، تهران